

RADOSŁAW ZENDEROWSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID: 0000-0003-0249-0499

Zachód odzyskany albo tragedia Europy Środkowej? Państwa Grupy Wyszehradzkiej w Unii Europejskiej – perspektywa kulturowo-cywilizacyjna¹

Wstęp

Pod pojęciem Europy Środkowej, na użytek analizy politologicznej, rozumieć będziemy: Polskę, Republikę Czeską, Słowację i Węgry, czyli po pierwsze – państwa tworzące Grupę Wyszehradzką (instytucjonalna forma kooperacji międzynarodowej w okresie przedakcesyjnym i w ramach UE), po drugie – kraje określane przez czeskiego pisarza Milana Kunderę mianem „Zachodu porwanego” (Kundera, 1984, s. 14–31)². To zawężające ujęcie Europy Środkowej, pomijające choćby takie państwa jak: Słowenia, Chorwacja czy Litwa – na ogół również zaliczane do grona państw i narodów środkowoeuropejskich, ma swoje uzasadnienie w przedmiocie analiz, jakim jest próba bilansu ponad 15 lat członkostwa w Unii Europejskiej państw nieposiadających doświadczenia włączenia do dwóch ponadnarodowych instytucji integracyjnych, których centrum znajdowało się poza granicami tychże państw – wówczas republik: radzieckich (Moskwa) i jugosłowiańskich (Belgrad). Krytyczny czytelnik zwróci – i częściowo słusznie – uwagę na fakt, iż w podobny sposób można traktować Słowację, która w ramach unitarnego państwa czechosłowackiego (do 1969 r.), a następnie federacji czechosłowackiej – *de facto* posiadała status ziem peryferyjnych względem Pragi, co *nota bene* pobrzmiewa w twórczości wspomnianego już M. Kundery. Za włączeniem Słowacji do grona państw środkowoeuropejskich przemawia jednak przede wszystkim fakt uczestniczenia w Grupie Wyszehradzkiej, instytucji *par excellence* środkowoeuropejskiej, która w 2021 roku świętować będzie 30-lecie swojego istnienia.

Celem analiz nie jest jednak ogólny bilans ponad 15 lat członkostwa wspomnianych wyżej państw środkowoeuropejskich w Unii Europejskiej w wymiarach: politycznym, gospodarczym, energetycznym, infrastrukturalnym, militarnym, wreszcie – cywilizacyjnym. Naszym zamiarem jest skoncentrowanie się na ostatnim z wyżej wymienionych wymiarów, który niezwykle rzadko bywa niestety przedmiotem analiz naukowców reprezentujących nauki społeczne i humanistyczne, zwłaszcza zaś na-

¹ Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „DIALOG” w latach 2019–2021.

² Wersja francuska ukazała się w 1983 r. w „Le Débat”, anglojęzyczna w „The New York Review of Books”.

uki o polityce i administracji. Pierwszy człon tytułu niniejszego artykułu, jakkolwiek może nieco kontrowersyjny, bo stanowiący parafrazę tytułu słynnego eseju M. Kundery, będącego swoistym „wyznaniem wiary” w Europę Środkową i jej uparte trwanie, wyznacza motyw przewodni niniejszych analiz. Stawiam bowiem hipotezę, że to właśnie we wspomnianych czterech państwach (do 1993 – trzech) najbardziej żywa pozostała pamięć o związkach z cywilizacją Zachodu, które zostały brutalnie przecięte lub mocno ograniczone w wyniku sowieckiej hegemonii na obszarze całej Europy Środkowo-Wschodniej. Pomnikami tej pamięci były liczne i niestety krwawo tłumione antykomunistyczne bunty, których symbolami były znamienne daty i miejsca: 1956 – Budapeszt i Poznań, 1968 – Praga, 1970 – Gdańsk, 1981 – Solidarność.

Pisząc o bilansie cywilizacyjnym czy kulturowo-cywilizacyjnym można podążać dwiema odmiennymi ścieżkami, z czego pierwsza w niniejszym artykule służyć ma zbudowaniu pewnego kontekstu dla analiz przeprowadzonych w ramach drugiej.

Pierwsza odnosi się do teoretycznej refleksji nad tożsamością społeczeństw Europy Środkowej i jej przemianami w związku z doświadczeniem „wyjścia z komunizmu” i przekroczenia progu wolnego świata, poniekąd idealizowanego w okresie pozostawania pod sowiecką dominacją. Świata, który dla jednych miał zapach niedostępnych w tzw. demoludach perfum, marek alkoholi, gier komputerowych (Commodore, Atari), kolorowych magazynów, a dla dzieci gum do żucia Donald, klocków lego i miniaturowych samochodów żelaznych marki Matchbox. Dla innych, kojarzył się z głosem spikerów Radia Wolna Europa, przemycanymi z Zachodu zakazanymi książkami, gazetami czy kopiowanymi nielegalnie filmami i kasetami audio przedstawiającymi twórczość zachodnich wytwórni filmowych i muzycznych. Pozostawanie przez niemal pół wieku w izolacji od zachodniej kultury i polityki, pogłębiło jeszcze bardziej obecny już wcześniej kompleks zacofanego krewnego z peryferiów Europy. Podążając pierwszą ścieżką, analizujemy wypowiedzi reprezentantów elit politycznych i intelektualnych, śledzimy ich sposób rozumienia dokonujących się przemian cywilizacyjnych, w tym zwłaszcza procesu reintegracji z Zachodem, nazywanego wówczas powszechnie „powrotem do Europy”. W poszczególnych krajach wybrani politycy i intelektualiści w wielu przypadkach poczuli się do obowiązku (re)integrowania swojego narodu z Zachodem, jego „(re-)europeizacji”. Właściwie w każdym przypadku wskazać można na nazwisko przywódcy, który swego czasu podjął się takiego zadania (mniejsza o to z jakim skutkiem i jakimi środkami). Trudno wskazać natomiast na postać, która mogłaby stać się ponadnarodowym, środkowoeuropejskim liderem takiego ruchu i dążenia. W tym miejscu jednak należy zwrócić szczególną uwagę na postać papieża Jana Pawła II, człowieka Europy Środkowej, syna oficera armii austro-węgierskiej, teologa i filozofa, który po pierwsze – od momentu objęcia Stolicy Piotrowej, podjął się epokowego zadania „kruszenia komunizmu” poprzez zakwestionowanie jego „fałszywej antropologii”. Zdaniem wielu komentatorów, jego trzy pielgrzymki do Polski w okresie panowania reżimu komunistycznego (1979, 1983, 1987), walenie przyczyniły się do wzmocnienia społecznego ruchu, którego efektem było odrzucenie ustroju komunistycznego nie tylko w Polsce, ale i pozostałych państwach tzw. Bloku Wschodniego. Po drugie, już po „upadku komunizmu” papież Jan Paweł II odwiedził państwa Europy Środkowej kilkakrotnie, wygłaszając m.in. bardzo znaczące przemówienia dotyczące Europy Środkowej i jej miejsca oraz roli w integrującej się Europie.

Bez jego zdecydowanego apelu na rzecz przynależności Polski (i innych państw Europy Środkowej) do Unii Europejskiej, Polacy mogli w tzw. referendum europejskim nie rozstrzygnąć na korzyść członkostwa. Ówczesne elity zaangażowane na rzecz integracji Polski z UE, bardzo mocno obawiały się wówczas, że Polacy mogą nie zdecydować się na wejście na drogę integracji. Dlatego też warto w tym miejscu przypomnieć o nauczaniu Jana Pawła II odnośnie do kulturowej i cywilizacyjnej integracji Europy Środkowej z Zachodem po 1989 roku oraz zastanowić się nad jego współczesną recepcją i konsekwencjami. Tym bardziej, że w pamięci narodów Europy Środkowej postać papieża-pielgrzyma i orędownika jednoczenia Europy pozostała żywa, o czym świadczą choćby wyniki badania opinii publicznej w państwach V4 dotyczące beatyfikacji Jana Pawła II przeprowadzone w 2011 roku³.

Druga ścieżka analizy bilansu cywilizacyjnego uczestnictwa państw Europy Środkowej w Unii Europejskiej, koncentruje się na analizie „twardych danych” tj. wyników różnego rodzaju pomiarów społecznych dokonywanych w rzeczonych czterech państwach Europy Środkowej, a odnoszących się do sfery wyznawanych wartości, postaw i identyfikacji z określonymi wzorami kulturowymi. Szczególnie pomocne są w tym względzie badania prowadzone w ramach projektu World Values Survey oraz Eurobarometru od początku lat 90. XX wieku. Ich wyniki z okresu prawie 30 lat pozwalają na uchwycenie pewnych trendów i tendencji w odniesieniu do przemian cywilizacyjnych dokonujących się w Europie Środkowej i zestawienie ich z wynikami dotyczącymi ogółu – Unii Europejskiej oraz wybranych państw należących do tej organizacji, reprezentujących tzw. starą Unię. Ponadto CBOS we współpracy ze swoimi odpowiednikami w państwach V4 również prowadzi badania mające ukazywać przemiany w zakresie postaw i wartości.

I. Europa Środkowa w perspektywie nauczania Jana Pawła II⁴

Europa Środkowa zajmuje szczególne miejsce w nauczaniu Jana Pawła II o Europie jako syntezie kultur i tradycji dokonanej na gruncie wartości ukształtowanych w ramach cywilizacji rzymskiej, greckiej i judeo-chrześcijańskiej. Dla Jana Pawła II „Kontynent europejski zawsze był miejscem spotkań, wielkim skrzyżowaniem dróg, gdzie następowało przemieszczanie się ludów, ich wzajemne wypieranie, zawieranie przymierzy. Gdy imperium rzymskie nadało Europie jej pierwotne oblicze, rozprzestrzeniając się stopniowo od basenu Morza Śródziemnego, jedność, której przez jakiś czas zaznała, była wynikiem połączenia prądów greckich i łacińskich, rychło przyswojonych przez stare ludy Zachodu i Wschodu [...] Trzeba było wieków, aby chrześcijaństwo dotarło do poszczególnych ludów i, zakorzeniając się w nich, nadało tyłu zróżnicowanym częściom kontynentu spójność wynikającą ze wspólnych, wzajemnie uzupełniających się inspiracji, płynących z Rzymu i Bizancjum. W ten sposób, dzięki stałym i intensywnym kontaktom, powstała pewna jedność cywilizacji” (Jan Paweł II,

³ Zapowiadaną beatyfikację JP II za wydarzenie bardzo ważne lub dość ważne uznało 70% Polaków, 68% Węgrów, 60% Słowaków i 51% Czechów (zob. Boguszewski, 2011).

⁴ Ten fragment rozważań stanowi zmodyfikowaną wersję fragmentu publikacji R. Zenderowskiego (2002/03, s. 22–34).

1998a, s. 171). W innym miejscu Jan Paweł II przyrównuje Europę do wielkiej rzeki, do której „[...] wpadają rozliczne dopływy i strumienie, a różnorodność tworzących ją tradycji i kultur jest jej wielkim bogactwem” (Jan Paweł II, 1998b, s. 228), zauważając równocześnie, że „Zrąb tożsamości Europy zbudowany jest na chrześcijaństwie” (ibidem).

W wielu miejscach swojego nauczania poświęconego Europie i europejskości Jan Paweł II wskazuje na istnienie „dwóch płuc” Europy – wschodniego i zachodniego. W trakcie swojej pierwszej pielgrzymki do Polski, w 1979 roku w Gnieźnie papież wypowiedział znamiennej deklarację: „Czyż Chrystus tego nie chce, czy Duch Święty nie rozporządza, ażeby ten Papież-Polak, Papież-Słowianin, właśnie teraz odsłonił duchową jedność chrześcijańskiej Europy, na którą składają się dwie wielkie tradycje: Zachodu i Wschodu...?” (ibidem, s. 227). Jan Paweł II alegorię „dwóch płuc” przywołuje w szczególny sposób w trakcie swoich pielgrzymek do krajów Europy Środkowej i Wschodniej, przypominając mieszkańcom Polski, Litwy, Rumunii, Bułgarii, Ukrainy oraz innych krajów regionu o ich niezaprzeczalnym prawie i obowiązku włączania się w trud odbudowy jedności europejskiej. Prawdziwa jedność Europy możliwa jest tylko wówczas, gdy uzna się równowartość „płuca” Wschodu i „płuca” Zachodu: „Jedność Europy wspiera się na dwóch równoprawnych tradycjach duchowych: zachodniej i wschodniej” (Jan Paweł II, 1991). Interesujący wydać się może fakt, iż kojarzona nierozłącznie z Janem Pawłem II alegoria „dwóch płuc” Europy zapożyczona została przez papieża od rosyjskiego poety i myśliciela – Władysława Iwanowa (1866–1949). Metafora organicznego związku obydwu części kontynentu pochodzi z listu Iwanowa do Charles’a du Bos z 1930 roku. Jan Paweł II po raz pierwszy publicznie odwołał się do niej w rok po objęciu Stolicy Piotrowej, w Paryżu, w przemówieniu do niekatolickich wspólnot chrześcijańskich (Przebinda, 2001, s. 79–80). Iwanow z kolei tę intuicję zaczerpnął od znakomitego rosyjskiego teologa i działacza ekumenicznego, Włodzimierza Sołowiowa. Wschód chrześcijański – zdaniem tegoż myśliciela – cechuje przede wszystkim mistycyzm, Zachód natomiast charakteryzuje się tradycją autorytetu i działaniem praktycznym. Jedność chrześcijaństwa i Europy wymaga wobec tego harmonijnego połączenia i dopełniania się obydwu „zasad duchowych” (Górka, 1995, s. 36).

Właściwe zrozumienie alegorii „dwóch płuc” chrześcijaństwa i Europy wydaje się niezbędne, jeżeli dąży się do rozwikłania zagadki papieskiej fascynacji Europą Środkową. Jan Paweł II często podkreślał swój środkoeuropejski rodowód, choć wydaje się, że samo pochodzenie nie odgrywa tutaj roli decydującej. Obiektywnie rzecz ujmując, Europa Środkowa z kilku względów wydaje się być miejscem szczególnym, o sporym znaczeniu dla przyszłości starego kontynentu. Jan Paweł II zauważał – wracając pewnie pamięcią do czasów swojej młodości, iż „[...] między pierwszą i drugą wojną światową, pojęcie Europy Środkowej było wyraźnie odczuwane. Koncepcja ta była przede wszystkim nasycona samą treścią kulturową ludów i narodów, które w tej części Europy okazały się szczególnie silne, wraz z ich bogactwem i zarazem wielką różnorodnością, przede wszystkim wówczas, gdy centrum Europy przesunęło się na południe: wiadomo, że demograficznie i narodowo Europa jest najbardziej różnorodna na Półwyspie Bałkańskim” (Wojtyła, 1994, s. 28). Píše o tym w 1978 roku – tym samym, w którym został wybrany na papieża w jednym z włoskich czasopism (Wojtyła,

1978, s. 160–168). Papież ubolewa jednak nad tym, że wydarzenia II wojny światowej oraz powojenny podział Europy na demokratyczny i kapitalistyczny Zachód i komunistyczny Wschód, do pewnego stopnia unieważniły ten region, poddając go wpływom sowieckim – „Jestem przekonany, że trwający od trzydziestu lat podział Europy na Zachodnią i Wschodnią wykluczył z codziennego sposobu myślenia i wyrażania się szczególnie charakter tego, co nazywamy Europą Środkową (Mitteleuropa)” (Wojtyła, 1994, s. 27).

Europa Środkowa nie przestała jednak istnieć, jest bowiem na trwałe wpisana w tkankę kulturową narodów zamieszkujących ziemię między Bałtykiem a Adriatykiem. Duże znaczenie, jakie przypisywał Jan Paweł II temu obszarowi, przejawia się w przekonaniu, że to właśnie tutaj Europa oddycha „dwoma płucami”. To właśnie na terenie Europy Środkowej czy też – jak wolą tą część Europy nazywać niektórzy – Europy Środkowo-Wschodniej, przeplatały się ze sobą tradycje religijne Wschodu i Zachodu. Zwłaszcza należy mieć tutaj na myśli Rzeczpospolitą Obojga Narodów (którą papież nazywa często „państwem polsko-litewsko-ruskim” (Jan Paweł II, 2000, s. 77) albo „Commonwealth'em polsko-litewsko-ruskim” (Przebinda, 2002, s. A10)) z jej tradycją pokojowego współistnienia wyznawców katolicyzmu, prawosławia i judaizmu. W tym właśnie bowiem miejscu, na pograniczu Wschodu i Zachodu przygotowano i wdrożono w życie jeden z pierwszych projektów integracji międzynarodowej w Europie. To właśnie tutaj dokonano „niemożliwego” – nowożytnej syntezy chrześcijaństwa Wschodu i Zachodu (greko-katolicyzm – unia brzeska – 1564 i użgorodzka – 1646), choć zdaniem niektórych historyków jest to przyczynek do współczesnych nieporozumień i kość niezgody między wyznawcami katolicyzmu i prawosławia.

Europa Środkowa wydaje się być miejscem newralgicznym w proroczej wizji Europy Jana Pawła II. To miejsce – zasilane przez dwa źródła chrześcijaństwa ma szansę w pierwszej kolejności przemienić wizję w rzeczywistość. Europę Środkową w tej misji uwiarygodnić ma fakt, iż mimo swych cierpień pod jarzmem komunizmu, zachowała swą wiarę, a nawet przyczyniła się – w przypadku Polski – do obalenia totalitarnego reżimu (Chelini-Pont, 1995, s. 38–40, 44–45). Tłumaczy to do pewnego stopnia entuzjazm, z którym Jan Paweł II pielgrzymował zaraz po obaleniu „żelaznej kurtyny” do poszczególnych państw i narodów Europy Środkowej – do Polski, Austrii, a następnie Czechosłowacji (w późniejszym czasie do Czech i Słowacji), na Węgry, do Słowenii i Chorwacji. Można i chyba należy zastanowić się na ile owe nadzieje, jakie papież wiązał z Europą Środkową, spełniły się czy też mogą się jeszcze spełnić. Niektórzy zarzucają bowiem temu stanowisku nadmierny romantyzm, niezauważanie podstawowych faktów mówiących o postępującej laicyzacji społeczeństw środkowo-europejskich.

II. Kondycja kulturowo-cywilizacyjna Europy Środkowej i jej przemiany (w świetle badań społecznych)

Państwa Grupy Wyszehradzkiej bardzo często, zwłaszcza w polskiej literaturze przedstawiane są jako „pokrewne kulturowo”, a także istotnie odróżniające się od państw Zachodu pod względem preferowanych wartości i postaw. Rzadziej obecnie

uwypukla się różnice występujące między narodami V4 a społeczeństwami zamieszkującymi obszar poradziecki czy Balkany. Te różnice bardzo mocno akcentowano do czasu przystąpienia do Unii Europejskiej, zwłaszcza na początku lat 90. XX wieku, gdy Grupa Wyszehradzka na tle konfliktów zbrojnych i destabilizacji politycznej na obszarze ZSRR i rozpadającej się w warunkach konfliktów etnicznych Jugosławii, jawiła się jako oaza spokoju, demokracji i wolności.

Korzystając z wyników badań sondażowych dotyczących postaw i wartości prowadzonych w ostatnich 30 latach w ramach trzech międzynarodowych projektów badawczych: World Values Survey⁵, Eurobarometer⁶ oraz CBOS we współpracy z ośrodkami badania opinii publicznej z Rep. Czeskiej, Słowacji i Węgier⁷, zamierzałem uzyskać choćby częściowe odpowiedzi na następujące pytania: **(1)** W jakich obszarach, w odniesieniu do których kwestii można mówić o istotnych podobieństwach występujących pomiędzy społeczeństwami państw V4? Które z tychże obszarów jednocześnie w istotny sposób odróżniają społeczeństwa V4 od reszty Unii Europejskiej lub od wybranych państw Zachodu? **(2)** W odniesieniu do jakich kwestii społeczeństwa Grupy Wyszehradzkiej prezentują zasadniczo odmienne stanowiska? W stosunku do których społeczeństw Zachodu zauważyć można wówczas podobieństwo deklarowanych przez społeczeństwa V4 postaw i wartości?

Zanim przejdziemy do analizy podobieństw i różnic występujących między państwami V4 w płaszczyźnie kulturowo-cywilizacyjnej, warto sięgnąć do niezwykle interesującego sondażu przeprowadzonego w 2004 roku, w którym zapytano Polaków, Czechów, Słowaków i Węgrów o to, **jakie wartości ich kraje i narody mają do zaferowania jednoczącej się Europie**. Deklarowany przez respondentów wkład Polski do Unii Europejskiej wydaje się być najbardziej oryginalny, różny od tego, co mogą zaferować zjednoczonej Europie pozostałe państwa i narody. Wśród najczęściej wskazywanych atutów Polski znalazły się m.in.: tradycja, wartości moralne i religia oraz wysokiej jakości produkty rolne. W trzech pozostałych krajach otrzymały

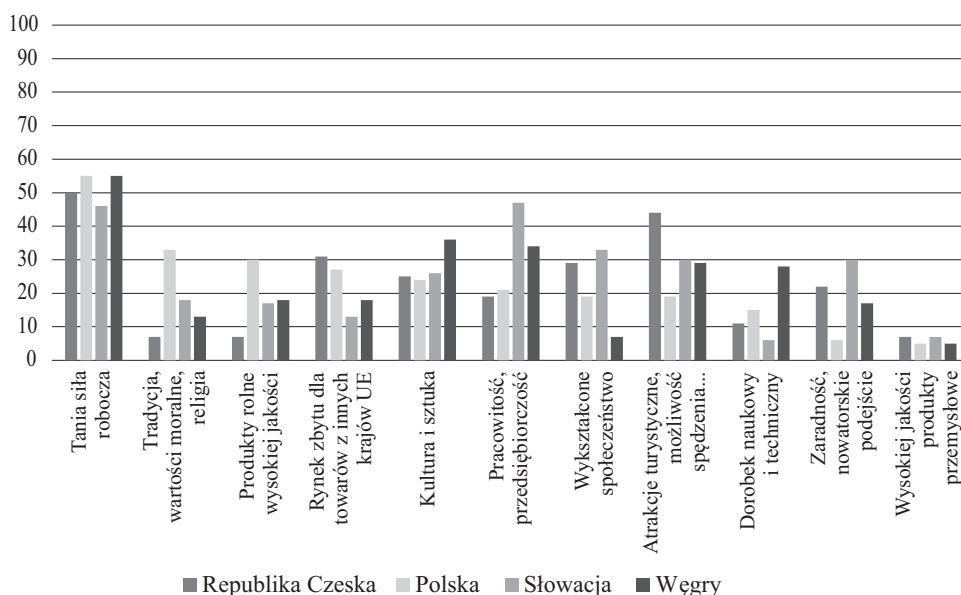
⁵ Międzynarodowy projekt badawczy o zasięgu globalnym, którego głównym przedmiotem zainteresowania są wartości i przekonania mieszkańców poszczególnych krajów, uwzględniające zmiany zachodzące w czasie i wpływ, jaki wywierają na życie społeczne i polityczne. Badania prowadzone są od 1981 roku co kilka lat w ramach tzw. fal (*waves*): 1 (1981–1984), 2 (1989–1994), 3 (1995–1998), 4 (1999–2004), 5 (2005–2009), 6 (2010–2014), 7 (2017–2020). Obecnie World Values Survey pozostaje głównym źródłem danych empirycznych na temat postaw, w tym wyznaczanych wartości i przekonań, blisko 90% światowej populacji (<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>).

⁶ Międzynarodowy projekt regularnego badania opinii publicznej w Unii Europejskiej (w niektórych przypadkach także w przypadku państw stowarzyszonych z UE) realizowany na zlecenie Komisji Europejskiej. Regularne badania prowadzone są od 1974 roku. W ramach tzw. standardowego Eurobarometru prowadzone są cykliczne badania poświęcone wielu różnym aspektom życia społecznego, politycznego, gospodarczego i kulturalnego mieszkańców Europy. Dzięki temu możliwe jest śledzenie w czasie określonych przemian i tendencji (<https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm>).

⁷ Równoległe i skoordynowane badania opinii publicznej w państwach Grupy Wyszehradzkiej prowadzone są w ramach projektu: Central European Opinion Research Group przez: Centrum Badania Opinii Społecznej – CBOS (Polska), Centrum pro výzkum veřejného mínění (Centrum Badania Opinii Publicznej) – CVVM (Republika Czeska), Agentúra FOCUS (Słowacja) oraz Társadalomkutatási Intézet (Instytut Badań Społecznych) – TÁRKI (Węgry).

one wyraźnie mniej wskazań niż w Polsce – szczególnie rzadko zarówno tradycję i moralność, jak też jakość produktów rolnych zaliczali do swoich walorów Czesi. Mieszkańcy Republiki Czeskiej wyraźnie częściej niż pozostałe narody wymieniali wśród atutów swojego kraju atrakcje turystyczne, możliwość spędzenia urlopu. Był to, obok taniej siły roboczej, drugi z kolei najczęściej wskazywany element, który może stanowić wkład ich kraju do Unii Europejskiej. Czesi częściej niż mieszkańcy pozostałych państw postrzegali swój kraj jako rynek zbytu dla towarów z państw Unii. Ponadto stosunkowo duży odsetek Czechów wskazywał na poziom wykształcenia własnego społeczeństwa oraz swoją kulturę i sztukę, które znalazły się wśród pięciu najczęściej wymienianych atutów ich kraju. Węgrzy z kolei częściej niż respondenci z pozostałych państw sądzili, że tym, co mogą zaofiarować zjednoczonej Europie, jest kultura i sztuka. Do swoich największych walorów zaliczyli ponadto w 2004 roku pracowitość i przedsiębiorczość oraz atrakcje turystyczne. Węgrzy jako jedyni spośród badanych społeczeństw wśród pięciu największych atutów swojego kraju, które mogą stanowić ich wkład do zjednoczonej Europy, wskazywali osiągnięcia naukowe i techniczne. Słowacy byli przekonani, że tym, co ich kraj ma do zaoferowania Wspólnocie Europejskiej, są przede wszystkim ludzie – nie tylko stanowiący tanią siłę roboczą, ale także pracownicy i przedsiębiorcy, dobrze wykształceni, zaradni i kreatywni. Wśród czterech głównych walorów swojego kraju Słowacy wskazywali właśnie cechy charakteryzujące ich społeczeństwo. Oprócz kapitału ludzkiego do największych atutów Słowacji zaliczali też atrakcje turystyczne i możliwość spędzenia urlopu (zob. wykres 1) (Roguska, 2004, s. 2).

Wykres 1. Wkład poszczególnych państw Europy Środkowej do jednoczącej się Europy (2004, w %)



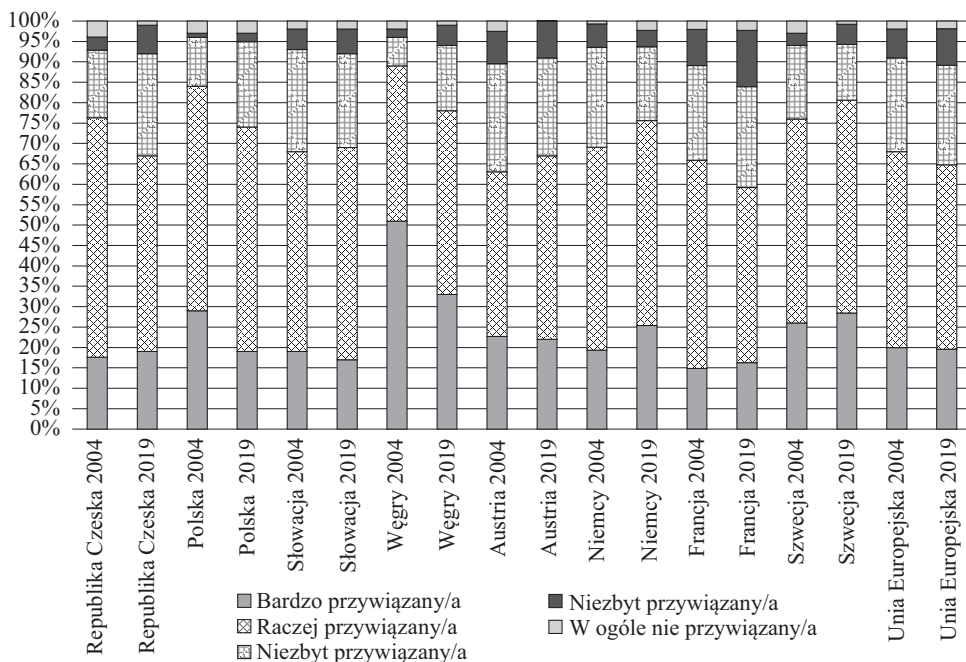
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: B. Roguska (opr.), *Co Polska, Czechy, Słowacja i Węgry mają do zaoferowania Unii Europejskiej*, Komunikat z badań CBOS BS/99/2004, s. 3–5.

(1) *Podobieństwa kulturowo-cywilizacyjne*

Śledząc wyniki badań społecznych prowadzonych w poszczególnych państwach Unii Europejskiej, a dotyczących kwestii kulturowo-cywilizacyjnych, należy zwrócić uwagę na trzy rodzaje deklaracji odnoszących się do: **(a)** Europy i europejskości; **(b)** wartości związanych z uczestnictwem w projekcie europejskim (Unia Europejska); **(c)** postaw wobec wybranych wartości, istotnych dla tożsamości danej cywilizacji.

(a) Odsetek mieszkańców wszystkich czterech państw Grupy Wyszehradzkiej zarówno w 2004, jak i w 2019 roku, deklarujących **przywiązanie do Europy** był wyższy od średniej unijnej, która wynosiła odpowiednio: 68% i 65%. Średnia dla państw V4 wynosiła w omawianym przypadku: 80% i 72%. W obydwu przypadkach liderem Grupy Wyszehradzkiej odnośnie do przywiązania do Europy były Węgry: 89% i 78%, relatywnie najniższy odsetek „euroentuzjastów” odnotowano na Słowacji: 68% i 69%. Mieszkańcy tego kraju są też najbardziej „stabilni” w tego typu deklaracjach i tylko w tym przypadku odnotowano 1% wzrost deklaracji przywiązania do Europy, podczas gdy w pozostałych trzech państwach zanotowano spadki. Warto w tym kontekście odnotować, że w omawianym okresie (2004–2019) o ile generalnie osłabła „proeuropejskość” Polaków, Czechów i Węgrów, o tyle wzmożła się ona wśród Austriaków i Niemców – narodów zamieszkujących zachodnią część Europy Środkowej (zob. wykres poniżej).

Wykres 2. Odsetek mieszkańców poszczególnych państw Unii Europejskiej deklarujących przywiązanie do Europy



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Eurobarometer Interactive, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/index>.

W ramach tzw. Specjalnego Eurobarometru w 2007 roku przeprowadzono badania pt. *European culture values*, w ramach których zadano m.in. pytanie o to, czy **Europa jest „kontynentem kulturowym”**. Odpowiedzi na to pytanie pozwalają z kilkoma wyjątkami po obu stronach wytyczyć bardzo wyraźną granicę między tzw. starą i tzw. nową Unią. Ponadto w grupie państw tzw. nowej Unii – kraje należące do Grupy Wyszehradzkiej również zaznaczają swoją specyfikę. Tak więc dla 84% mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej i dla aż 88% mieszkańców państw wyszehradzkich Europa bezsprzecznie jest kontynentem o charakterze kulturowym. Tego samego zdania jest zaledwie 64% mieszkańców Europy Zachodniej, przy czym warto odnotować bardzo niski odsetek wskazań w przypadku Niemiec (52%) i Szwecji (46%) – państw o wielu wspólnych doświadczeniach historyczno-kulturowych z mieszkańcami obszaru EŚW (zob. tabela poniżej).

Tabela 1

Odsetek mieszkańców państw Unii Europejskiej udzielających odpowiedzi „tak” lub „nie” w odniesieniu do stwierdzenia: „Europa jest w oczywisty sposób kontynentem o charakterze kulturowym” (UE: 67%/24%)

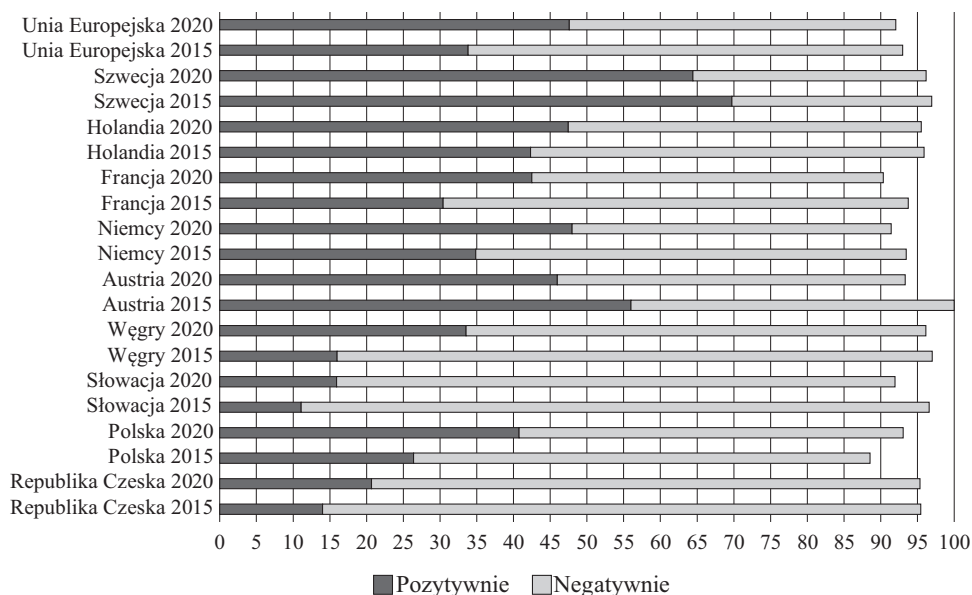
Państwo (Europa Środkowo-Wschodnia)	TAK	NIE	Państwo (Europa Zachodnia)	TAK	NIE
Bułgaria	72%	4%	Belgia	68%	29%
Republika Czeska	89%	8%	Dania	41%	52%
Estonia	85%	7%	Niemcy	52%	44%
Łotwa	87%	8%	Hiszpania	70%	14%
Litwa	80%	6%	Francja	63%	28%
Węgry	83%	13%	Irlandia	66%	10%
Polska	88%	5%	Włochy	82%	12%
Rumunia	74%	8%	Luksemburg	70%	22%
Słowenia	88%	7%	Holandia	39%	56%
Słowacja	92%	5%	Austria	73%	17%
Średnia	84%	7%	Portugalia	82%	8%
Średnia V4	88%	8%	Finlandia	84%	13%
			Szwecja	46%	43%
			Wielka Brytania	54%	33%
			Średnia	64%	27%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Special Eurobarometer 278 (2007), Aneks.

Nie można wykluczyć związku między przywiązaniem do Europy jako pewnej wspólnoty kulturowo-cywilizacyjnej a **stosunkiem do napływu rzeszy imigrantów spoza naszego kręgu kulturowego**. Wielokrotnie bowiem w debatach publicznych wskazywano na procesy migracyjne jako zagrożenie dla kulturowej integralności Europy, a tym samym formułowano wnioski, że aby uniknąć upadku Europy jako cywilizacji należy ograniczać napływ imigrantów, zwłaszcza tych, którzy nie zamierzają integrować się i przyjmować kanonu wartości typowych dla kultury europejskiej. Rok 2015 zapoczątkował w pewnym sensie okres redefiniowania tożsamości Grupy Wyszehradzkiej w ramach Unii Europejskiej. Tym, co połączyło wówczas na nowo (V4 od pewnego czasu przeżywała kryzys swojej tożsamości) przywódców (i społeczeństwa) czterech środkowoeuropejskich państw był stosunek do narastającego tzw. kry-

zysu uchodźczego. W 2015 roku średnia unijna pozytywnego stosunku do imigracji spoza UE wynosiła 34%, zaś w 2020 – 48%. W przypadku państw V4 liczby te przedstawiały się odpowiednio: Republika Czeska – 14% i 21%, Polska – 26% i 41%, Słowacja – 11% i 16%, Węgry – 16% i 34%. Zatem w każdym przypadku odsetek osób aprobujących imigrację spoza UE był znacząco niższy od średniej unijnej. I mimo, iż przez 5 lat w każdym przypadku wzrósł odsetek mieszkańców V4 wyrażających pozytywny stosunek do imigrantów, to i tak jest on znacząco odległy od średniej unijnej. Państwem, którego mieszkańcy są relatywnie najbardziej otwarci na imigrantów, jest w 2020 roku Polska (41%), co zapewne w znacznej mierze wynika z rosnącej świadomości społecznej, że obecność i praca ponad miliona Ukraińców w Polsce przyczynia się do budowania polskiego PKB i budowania przewagi konkurencyjnej. Na tle państw V4 interesujący wydaje się przypadek Austrii – państwa graniczącego z trzema krajami wyszehradzkimi. W 2015 roku aż 56% społeczeństwa austriackiego wyrażało otwartość na imigrantów spoza UE, zaś w 2020 roku już tylko 46% (zob. wykres 3).

Wykres 3. Odsetek mieszkańców wybranych państw UE wyrażających pozytywny i negatywny stosunek do imigracji spoza Unii Europejskiej [w %]

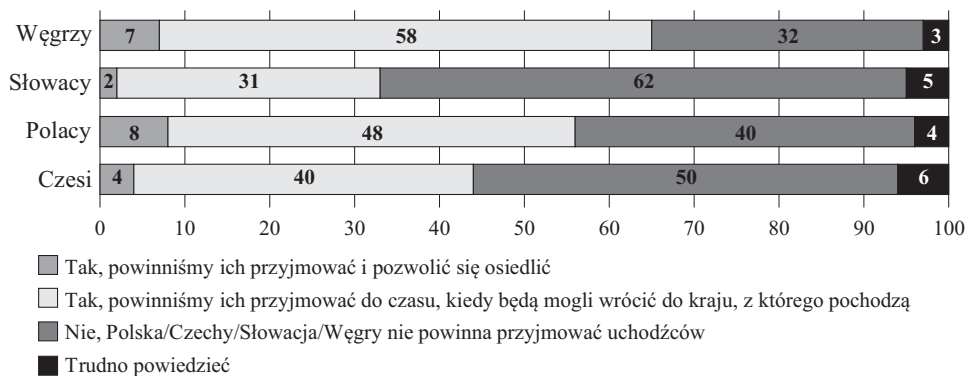


Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Eurobarometer Interactive, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/index>.

O ile zatem wszystkie cztery państwa Grupy Wyszehradzkiej sytuują się poniżej średniej unijnej w odniesieniu do akceptacji imigracji spoza UE i tworzą swego rodzaju blok państw kontestujących różnego rodzaju projekty przyjmowania i rozmieszczania (dyslokacji) imigrantów, w tym uchodźców po wszystkich państwach UE, o tyle w obrębie Grupy Wyszehradzkiej widać dość spore różnice względem kwestii przyjmowania uchodźców, przy czym w odróżnieniu od wcześniej przedstawionych statystyk, w tym przypadku mowa jest wprost o uchodźcach z terenów objętych kon-

fliktami zbrojnymi. Zdecydowanie większą otwartość w omawianym względzie przejawiają Węgrzy (65% za przyjmowaniem) i Polacy (56%), Słowacy bowiem tę skłonność przejawiają tylko w 33%, zaś Czesi – 44% (zob. wykres 4).

Wykres 4. Stosunek Polaków, Czechów, Słowaków i Węgrów do kwestii przyjmowania uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi (2015)

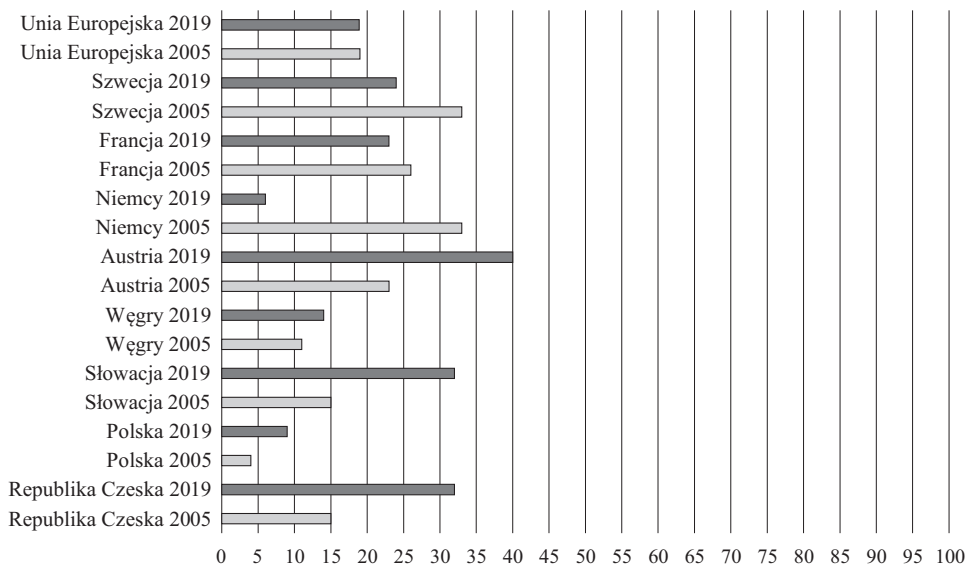


Źródło: Opracowanie własne na podstawie: K. Kowalczyk (opr.), *Stosunek do uchodźców w krajach Grupy Wyszehradzkiej*, Komunikat z badań CBOS nr 151/2015, s. 2.

(b) W 2005 i 2019 roku przeprowadzono badania, których celem było ustalenie z czym konkretnie kojarzy się Unia Europejska. Jedną z opcji brzmiała: „**brak ochrony granic zewnętrznych**”. W przypadku wszystkich czterech państw wyszehradzkich odnotowano wzrost wskazań tej opcji, która na poziomie UE (średnia) wynosiła: 19% (2005 i 2019). W przypadku Republiki Czeskiej było to odpowiednio: 15% i 32%, Polski – 4% i 9%, Słowacji – 15% i 32%, Węgier – 11% i 14%. I choć we wszystkich przypadkach odnotowano wzrost deklaracji, warto zauważyć, że w przypadku Rep. Czeskiej i Słowacji wskazania te są znacząco wyższe od Polski i Węgier, które w debatach publicznych najczęściej wskazywane są jako nieprzyjazne imigracji. Poza V4 wzrost deklaracji pozytywnych odnotowano także w Austrii, przy czym liczby te są znacząco wyższe od Rep. Czeskiej i Słowacji: 23% i 40%. W Niemczech z kolei odnotowano spektakularny spadek odsetka osób twierdzących, że UE kojarzy się im z niedostateczną ochroną granic zewnętrznych – z 33% (2005) do 6% (2019), co niewątpliwie było związane z geograficznym przesunięciem granicy zewnętrznej UE na wschód (zob. wykres 5).

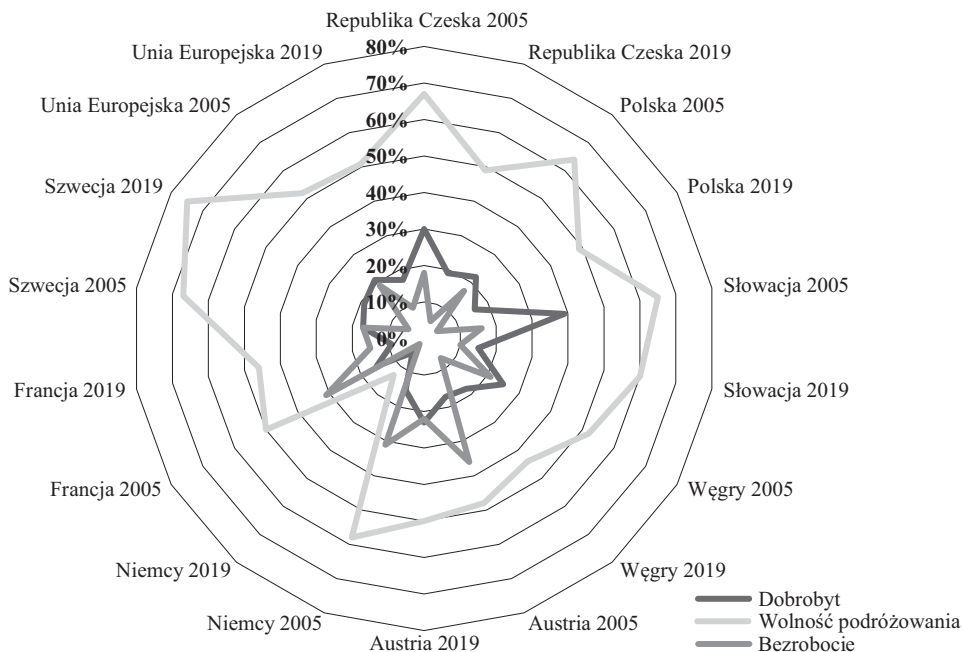
We wszystkich czterech państwach znacząco w latach 2005 i 2019 obniżył się odsetek osób, dla których Unia Europejska kojarzy się z **dobrobytem, wolnością podróżowania i bezrobociem**. Były to jednak spadki, które zbliżyły poszczególne wskazania do średniej unijnej, z wyjątkiem opcji „wolność podróżowania” (UE 27 = 51% w 2019) w przypadku Słowacji – 60% i Węgier – 44% oraz opcji „bezrobocie” (UE 27 = 9% w 2019) w przypadku Rep. Czeskiej – 5%, Polski – 4%. W tym kontekście zastanawiający jest bardzo wysoki odsetek mieszkańców Austrii (22%) wskazujących na bezrobocie jako pochodną członkostwa w Unii Europejskiej (zob. wykres 6).

Wykres 5. Odsetek mieszkańców wybranych państw UE wskazujących na opcję „brak ochrony granic zewnętrznych” jako element kojarzący się z Unią Europejską [w %]



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Eurobarometer Interactive, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/index>.

Wykres 6. Odsetek mieszkańców wybranych państw UE wskazujących na opcję „brak ochrony granic zewnętrznych” jako element kojarzący się z Unią Europejską



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Eurobarometer Interactive, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/index>.

(c) Mając na uwadze wartości niezwiązane bezpośrednio z Europą czy Unią Europejską, należy w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na istotną różnicę, jaka pojawia się pomiędzy Europą Zachodnią a Europą Środkowo-Wschodnią (EŚW, w tym V4) w odniesieniu do postrzegania historii. Otóż mieszkańcy tzw. nowej Unii (EŚW) zdecydowanie częściej wyrażają przekonanie, że „szacunek dla historii i jej lekcji” **jest jedną z trzech najważniejszych wartości, które należy chronić i wzmacniać w życiu społecznym**. Tego zdania w 2007 roku było 22% mieszkańców EŚW (w tym 23% mieszkańców V4, zaś w grupie: Polska–Węgry–Rep. Czeska – 26%), i zaledwie 13% w grupie 14 państw tzw. starej Unii (zob. tabela 2).

Tabela 2

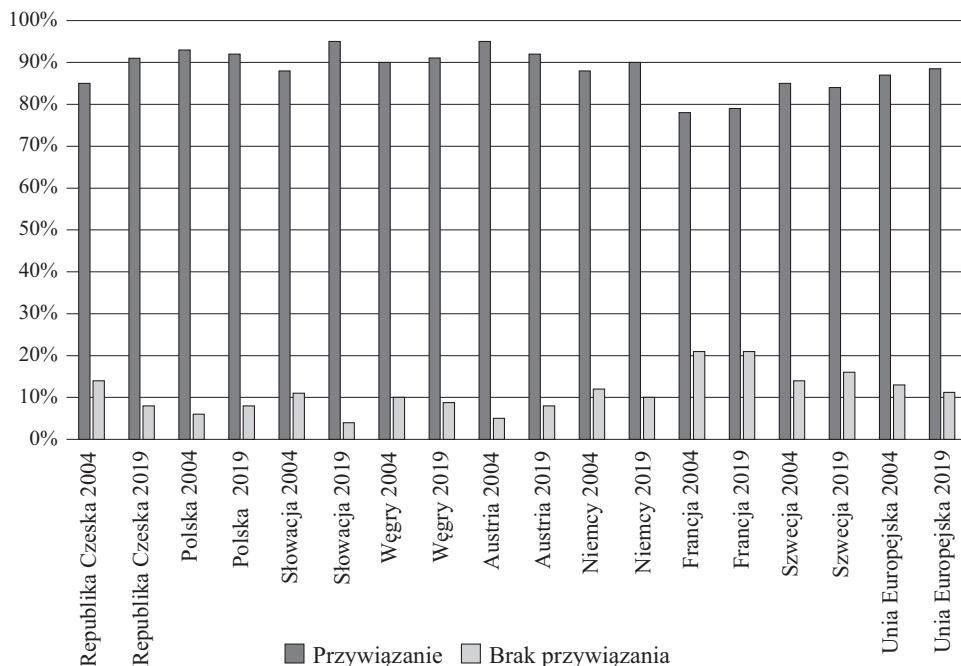
Odsetek mieszkańców państw Unii Europejskiej udzielających odpowiedzi pozytywnych w odniesieniu do stwierdzenia: „szacunek dla historii i jej lekcji” jest jedną z trzech najważniejszych wartości, które należy chronić i wzmacniać (UE 27 = 17%) [w %]

Państwo (Europa Środkowo-Wschodnia)		Państwo (Europa Zachodnia)	
Bułgaria	15	Belgia	12
Republika Czeska	27	Dania	12
Estonia	29	Niemcy	14
Łotwa	26	Hiszpania	9
Litwa	25	Francja	14
Węgry	23	Irlandia	13
Polska	27	Włochy	16
Rumunia	16	Luksemburg	14
Słowenia	16	Holandia	14
Słowacja	15	Austria	10
Średnia	22	Portugalia	12
Średnia V4	23	Finlandia	7
		Szwecja	12
		Wielka Brytania	26
		Średnia	13

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Special Eurobarometer 278 (2007), Aneks.

Warto także zauważyć, że w przypadku wszystkich czterech państw Grupy Wyszehradzkiej odnotowuje się wysoki odsetek osób deklarujących **przywiązanie do własnej miejscowości**. Liczba deklarujących taki stosunek w trzech krajach, z wyjątkiem Polski, wzrosła w 2019 roku w porównaniu z okresem, w którym państwa te przystępowały do Unii Europejskiej (2004). Średnia dla całej Unii Europejskiej w przypadku omawianej opcji wynosiła: 87% (2004) i 89% (2019) (suma odpowiedzi: bardzo przywiązany i raczej przywiązany). Środkowoeuropejskim przodownikiem w tej kategorii jest Słowacja, w przypadku której w 2004 roku 88% mieszkańców deklarowało przywiązanie do swojej miejscowości, zaś w 2019 już aż 95%! W 2019 roku w przypadku Rep. Czeskiej i Węgier było to 91%, w przypadku Polski – 92%. Koncentrując się wyłącznie na odpowiedziach „bardzo przywiązany”, należy odnotować, że powyżej średniej unijnej (UE = 52%) z państw środkowoeuropejskich uplasowały się tylko Węgry (61%) i Polska (55%). W przypadku Rep. Czeskiej w przypadku wspomnianej opcji było to tylko 44%, Słowacji – 47%.

Wykres 7. Odsetek mieszkańców wybranych państw Unii Europejskiej udzielających odpowiedzi pozytywnej i negatywnej w odniesieniu do pytania o przywiązanie do własnej miejscowości



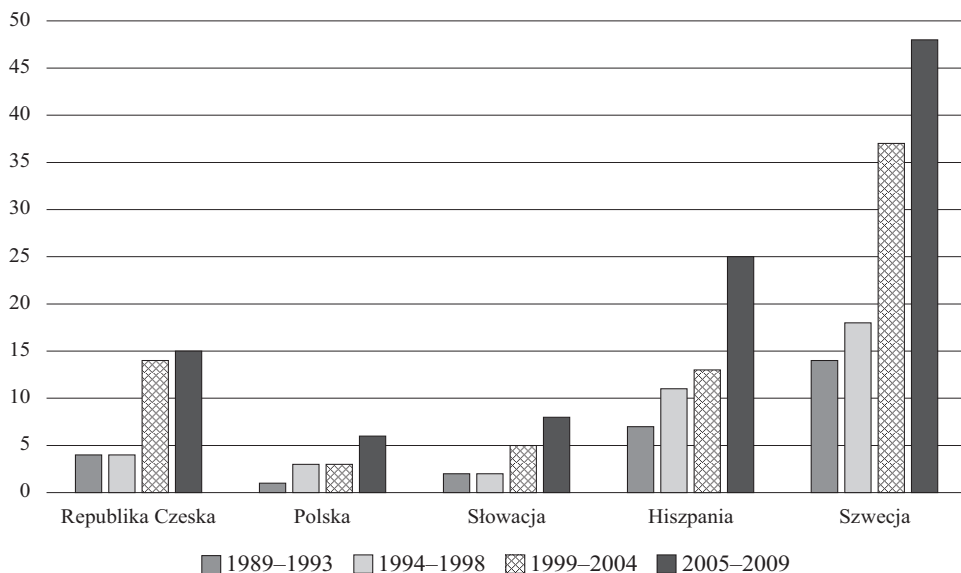
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Eurobarometer Interactive, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/index>.

Omawiając podobieństwa kulturowe narodów tworzących Grupę Wyszehradzką, co ciekawe zasadniczo nie znalazła potwierdzenia hipoteza wskazująca na zdecydowanie bardziej konserwatywne obyczajowo oblicze tej części Europy na tle Europy Zachodniej. Takie kwestie jak stosunek do aborcji, eutanazji, religii itd. w wielu przypadkach mocno różnicowały społeczeństwa naszego regionu. Jednym z nielicznych wyjątków jest wciąż bardzo niewielki (w porównaniu np. ze Szwecją czy Hiszpanią) odsetek osób, które uważają, że **dziecko dla prawidłowego rozwoju nie potrzebuje domu, w którym obecni są zarówno matka, jak i ojciec**. Jakkolwiek w przypadku Polski, Słowacji i Rep. Czeskiej widać wzrost odsetka takich opinii, wciąż jest on zdecydowanie niższy niż w państwach zachodnich (zob. wykres 8).

(2) Różnice

Wbrew obiegowym opiniom na temat kulturowej bliskości państw i narodów Europy Środkowej, bez trudu na podstawie „twardych danych” wynikających z cyklicznie prowadzonych badań opinii i zachowań społecznych, wskazać można szereg różnic występujących między mieszkańcami Polski, Republiki Czeskiej, Słowacji i Węgier. Wynikają one z zasadniczo odmiennych historii politycznych (Węgry, ziemie czeskie

Wykres 8. Odsetek mieszkańców wybranych państw Unii Europejskiej, którzy nie podzielają opinii, że dla prawidłowego rozwoju dziecka potrzebuje ono domu, w którym obecni są matka i ojciec

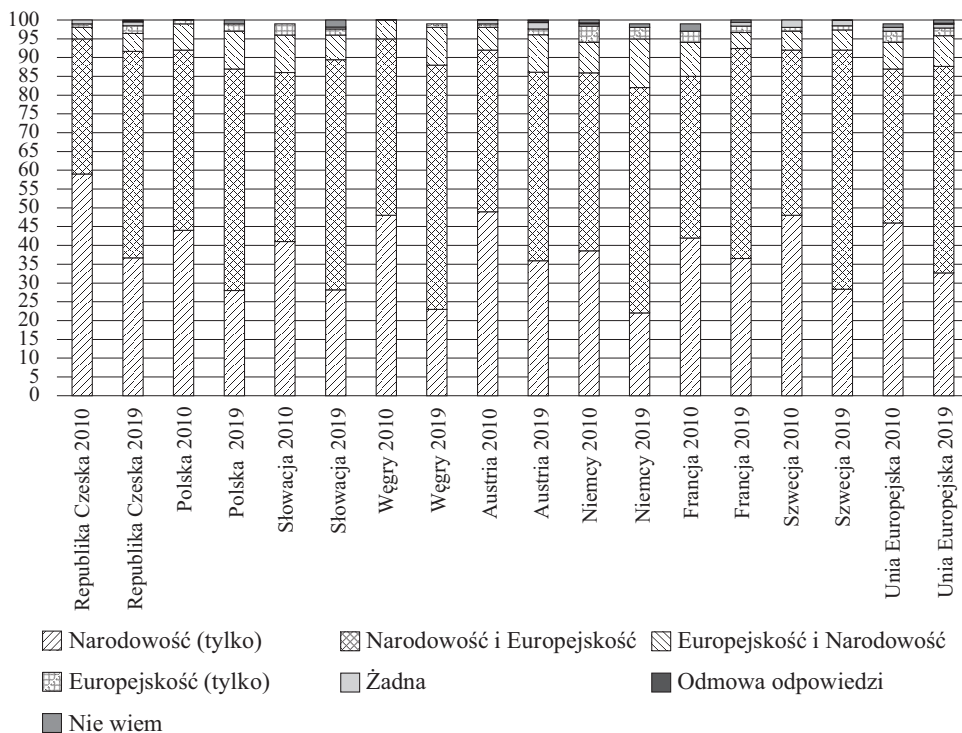


Źródło: Opracowanie własne na podstawie: World Values Survey.

i Słowacja przez długi czas znajdowały się w obrębie jednego organizmu państwowego, Polska zaś, mimo że najkrócej pozostawała bez suwerenności, znajdowała się w orbicie wpływów aż trzech mocarstw), doświadczeń wyniesionych z sąsiedztwa z różnymi narodami, czy szeregu wewnętrznych uwarunkowań. Na podstawie zgromadzonego materiału empirycznego można owe różnice zaklasyfikować do trzech kategorii: **(a)** tożsamość zbiorowa i jej przejawy, **(b)** rola i znaczenie religii w życiu osobistym i publicznym, **(c)** kwestie etyczno-obyczajowe.

(a) Wydawać by się mogło, że narody Europy Środkowej posiadające stosunkowo skromne doświadczenia uczestnictwa w europejskich projektach integracyjnych, mając do wyboru dwie główne (dominujące w skali UE) opcje deklaracji tożsamości zbiorowej tj. **(tylko) narodowość lub narodowość i europejskość**, preferować będą zdecydowanie tę pierwszą kategorię. Nic bardziej mylnego, zwłaszcza w odniesieniu do badań z 2019 roku. W przedziale 2010–2019 we wszystkich czterech państwach wyszehradzkich mamy do czynienia ze zmniejszeniem odsetka populacji deklarujących „tylko narodowość” i zwiększaniem się odsetka wybierającego opcję „narodowość i europejskość”. W przypadku tej drugiej opcji w każdym przypadku odsetek ten jest równy (Rep. Czeska) lub wyższy (Węgry – 65%, Słowacja – 61%, Polska – 59%) od średniej UE (55% – 2019). Interesujące wydaje się być zestawienie deklaracji „tylko narodowość” państw V4 z Austrią w 2019 roku. W Austrii tę opcję (średnia UE = 33%) zadeklarowało 36% badanej populacji, podczas gdy w Polsce i na Słowacji – po 28%, na Węgrzech – 23%, jedynie w Rep. Czeskiej – 37%, czyli o jeden punkt procentowy wyżej od Austrii (zob. wykres 9).

Wykres 9. Deklaracje tożsamości zbiorowych mieszkańców wybranych państw Unii Europejskiej [w %]

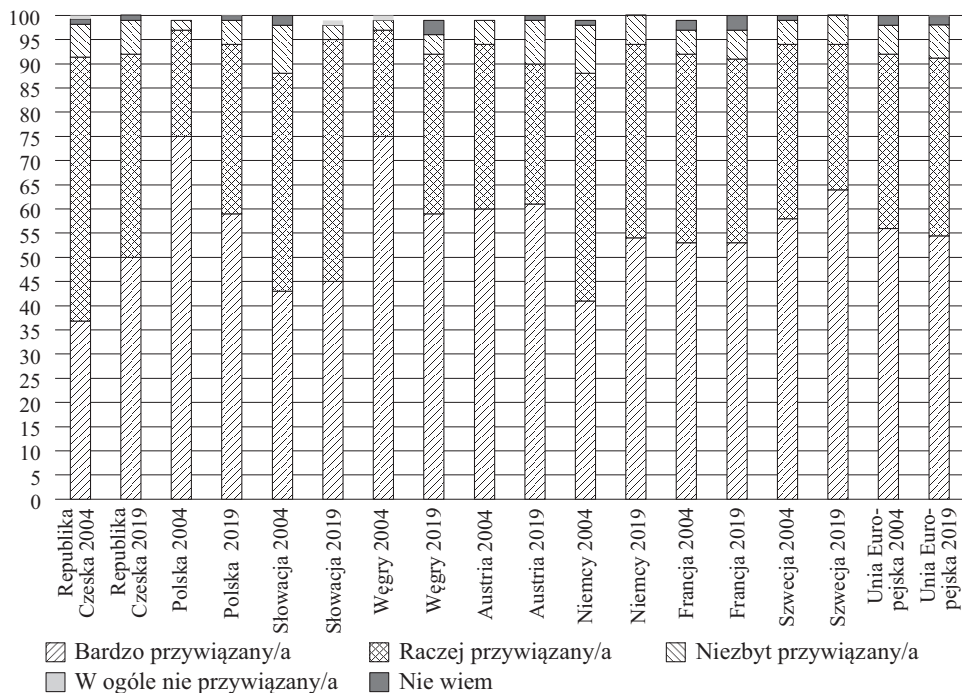


Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Eurobarometer Interactive, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/index>.

Odnosnie do deklaracji **przywiązania do własnego kraju** widoczny jest podział na Republikę Czeską i Słowację, z jednej strony, oraz na Polskę i Węgry – z drugiej. Dotyczy to zwłaszcza opcji odpowiedzi „bardzo przywiązany”. W pierwszym przypadku mamy do czynienia ze wskazaniami zdecydowanie poniżej średniej UE w latach 2004 i 2019, która wynosiła odpowiednio: 56% i 54%. Zaledwie 37% mieszkańców Republiki Czeskiej i 43% mieszkańców Słowacji wybrało tę opcję w 2004 roku, zaś w roku 2019 było to odpowiednio: 50% i 45%. W drugim przypadku – Polska i Węgry – widać wyraźnie wyższe wskazania, które w 2004 roku wynosiły po 75%, zaś w 2019 roku po 59% (w przypadku obu krajów).

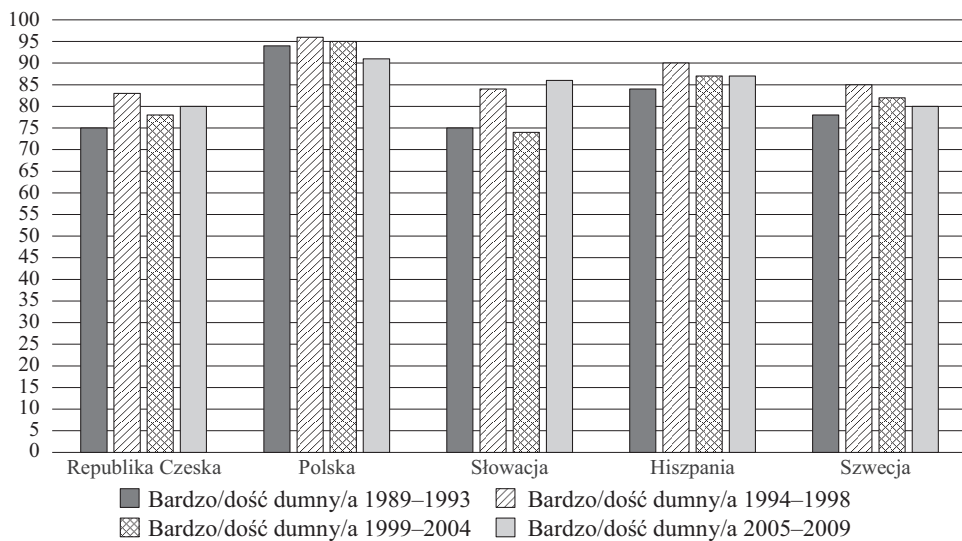
Z przedstawionymi wyżej wynikami badań Eurobarometru korespondują ustalenia badawcze poczynione w ramach projektu World Values Survey dotyczące poczucia dumy narodowej. Wynika z nich, że wśród państw Europy Środkowej objętych badaniem najwyższy odsetek osób deklarujących **poczucie dumy narodowej** występuje w przypadku Polski. Pozostałe dwa państwa V4 tj. Republika Czeska i Słowacja pozostają w tej kategorii w „tyle” w zależności od okresu badania w przedziale między 21 i 5 punktów procentowych. Warto w tym miejscu odnotować bliskie podobieństwo pomiędzy Rep. Czeską i Słowacją a Szwecją, z jednej strony, a Polską i Hiszpanią, z drugiej, odnośnie do deklarowanej dumy narodowej.

Wykres 10. Deklaracje mieszkańców wybranych państw Unii Europejskiej odnośnie do przywiązania do własnego kraju [w%]



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Eurobarometer Interactive, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/index>.

Wykres 11. Deklarowane poczucie dumy narodowej w wybranych państwach Unii Europejskiej [w %]



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: World Values Survey.

(b) W większości państw Europy Środkowo-Wschodniej zauważyć można **ściśle związek tożsamości etnicznej (narodowej) z tożsamością religijną czy przynależnością kościelną**. W sytuacji utraty lub braku własnej państwowości, poszczególne Kościoły przez wieki pełniły rolę „narodowych przewodników” i organizatorów życia społeczno-kulturalnego, stając się gwarantem integralności danej wspólnoty. W przypadku państw i narodów Grupy Wyszehradzkiej sytuacja wydaje się być bardziej złożona i w zasadzie tylko Polska pasuje jednoznacznie do naszkicowanego powyżej modelu. Jest tak, albowiem Słowacy i Węgrzy są *de facto* narodami dwukonfesyjnymi, zaś Czesi po rewolucji husyckiej, a następnie na ogół przymusowej rekatolicyzacji w okresie habsburskim, mają zupełnie odmienny stosunek do instytucji kościelnych jako takich. Jest to jednak temat na osobną analizę. Tymczasem zanim prześledzimy zmiany w zakresie religijności i stosunku do religii, warto spojrzeć na strukturę wyznaniową państw V4 na tle innych krajów regionu (zob. tabele poniżej). Z poniższych zestawień statystycznych wynika, że właściwie tylko w przypadku Polski i z pewnymi zastrzeżeniami także Słowacji można mówić w kategoriach społeczeństw, w których **Kościół i religia odgrywają ważną rolę społeczną**, i w odniesieniu do których procesy laicyzacyjne jakkolwiek obecne są dość powolne i nieznaczące ilościowo. Z drugiej strony występują Republika Czeska i Węgry jako społeczeństwa w znaczącym stopniu zlaicyzowane o niewielkiej roli Kościoła w życiu społecznym. Znajduje to swój wyraz także w statystykach ukazujących odsetek ateistów i osób niereligijnych (zob. tabela 3).

Tabela 3

Trzy najważniejsze wyznania religijne w państwach Europy Środkowo-Wschodniej

Państwo	Rok	1. religia	2. religia	3. religia
		% populacji		
Republika Czeska	2011	Katolicyzm (10,4)	Ewangelicyzm** (0,6)	Husytyzm*** (0,4)
Polska	2011	Katolicyzm (87,6)	Prawosławie (0,41)	Świadkowie Jehowy (0,36)
Słowacja	2015	Rz. Katolicyzm (62,0)	Luteranizm (5,9)	G. Katolicyzm (3,8)
Węgry	2011	Katolicyzm (37,1)	Kalwinizm (11,6)	Luteranizm (2,2)
Albania	2011	Islam (56,7)	Katolicyzm (10,03)	Prawosławie (6,75)
Białoruś	2020	Prawosławie (83,3)	Katolicyzm (6,7)	Protestanci (0,5)
Bośnia i Hercegowina	2013	Islam (50,7)	Prawosławie (30,7)	Katolicyzm (15,2)
Bułgaria	2011	Prawosławie (59,4)	Islam (7,8)	Protestantyzm (0,9)
Chorwacja	2011	Katolicyzm (86,28)	Prawosławie (4,44)	Islam (1,47)
Czarnogóra	2011	Prawosławie (72,07)	Islam (19,11)	Katolicyzm (3,44)
Estonia	2011	Prawosławie (16,15)	Luteranizm (9,91)	Rz. Katolicyzm/Baptyzm (0,41)
Kosowo	2011	Islam (95,61)	Katolicyzm (2,21)	Prawosławie (1,49)
Litwa	2011	Katolicyzm (77,2)	Prawosławie (4,1)	Starowierstwo (0,8)
Łotwa	2011	Luteranizm (34,3)	Rz. Katolicyzm (25,1)	Prawosławie* (19,4)
Macedonia (Północna)	2002	Prawosławie (64,78)	Islam (33,33)	Katolicyzm (0,35)
Mołdawia	2014	Prawosławie (90,1)	Baptyzm (0,9)	Świadkowie Jehowy (0,6)
Rumunia	2011	Prawosławie (81,0)	Rz. Katolicyzm (4,33)	Kalwinizm (2,99)
Serbia (bez Kosowa)	2011	Prawosławie (84,59)	Katolicyzm (4,97)	Islam (3,10)
Słowenia	2002	Katolicyzm (57,8)	Islam (2,4)	Prawosławie (2,3)
Ukraina	2006	Prawosławie (73,7)	Gr. Katolicyzm (8,1)	Protestantyzm (0,9)

* Ze starowiercami.

** Czeskobraterski Kościół Ewangelicki + Śląski Kościół Ewangelicki.

*** Czechosłowacki Kościół Husycki.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Etniczność i religia w Europie Środkowo-Wschodniej. Ujęcie statystyczne 1989–2019*, Warszawa 2020, s. 63.

Tabela 4

**Odsetek osób deklarujących przynależność do któregoś z kościołów
lub związków wyznaniowych**

Państwo / Rok	1991	2001	2011	2014**	1991–2011	2001–2011
Republika Czeska	43,9	32,1	20,8	23,0	-23,1	-11,3
Polska	•	•	88,86	86,0	•	•
Słowacja	72,8	84,0	76,0	•	+3,2	-8,0
Węgry	•	74,62	54,60	•	•	-20,02
Albania	•	•	81,28*	•	•	•
Białoruś	•	•	•	•	•	•
Bośnia i Hercegowina	90,63	•	97,8 ⁽²⁰¹³⁾	65,0	+7,17	•
Bułgaria	•	95,92	88,15	52,0	•	-7,77
Chorwacja	•	94,21	93,09	•	•	-1,12
Czarnogóra	•	95,42 ⁽²⁰⁰³⁾	96,15	•	•	0,73
Estonia	•	29,23 ⁽²⁰⁰⁰⁾	29,31	•	•	+0,08
Kosowo	•	•	99,37	83,0	•	•
Litwa	•	•	83,8	•	•	•
Łotwa	•	•	80,0	40,0	•	•
Macedonia (Północna)	•	•	•	88,0	•	•
Mołdawia	•	96,6 ⁽²⁰⁰⁴⁾	•	•	•	•
Rumunia	99,80	99,85	93,55	77,0	-6,25	-6,3
Serbia (bez Kosowa)	92,4	95,02 ⁽²⁰⁰²⁾	94,37	72,0	+1,97	-0,65
Słowenia	76,7	67,0 ⁽²⁰⁰²⁾	•	•	•	•
Ukraina	•	36,9 ⁽²⁰⁰⁶⁾	•	73,0	•	•

* 5,49% mieszkańców Albanii zadeklarowało się jako osoby religijne, lecz bez wskazania konkretnego wyznania. Osób tych nie wliczono do powyższej statystyki.

** Odsetek osób religijnych wg badań Instytutu Gallupa z 2014 roku, Gallup International Survey, VOP(EOY) 2014, <http://www.opinion.co.uk/article.php?s=are-you-a-religious-person-poll-results-from-65-countries>.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: R. Zenderowski, J. Pienkowski, *Etniczność i religia w Europie Środkowo-Wschodniej. Ujęcie statystyczne 1989–2019*, Warszawa 2020, s. 80.

Tabela 5

**Odsetek osób niereligijnych, ateistów oraz osób o nieustalonej tożsamości religijnej
w Europie Środkowo-Wschodniej**

Państwo	Rok	Niereligijni + ateści	Niezidentyfikowani
		% populacji	
1	2	3	4
Republika Czeska	2011	34,5	44,7
Polska	2011	2,4	8,7
Słowacja	2011	13,4	10,6
Węgry	2011	18,2	27,2
Albania	2011	4,9	19,3
Białoruś	2020	7,8	---
Bośnia i Hercegowina	2013	1,1	1,1
Bułgaria	2011	3,7	5,6
Chorwacja	2011	3,8	2,4
Czarnogóra	2011	1,2	2,6
Estonia	2011	54,1	16,6

1	2	3	4
Kosowo	2011	0,1	0,6
Litwa	2011	6,1	10,1
Łotwa	2011	20,0	
Macedonia (Północna)	2002	b.d.	b.d.
Mołdawia	2014	0,2	6,9
Rumunia	2011	0,2	6,3
Serbia (bez Kosowa)	2011	1,1	4,5
Słowenia	2002	10,2	22,8
Ukraina	2015	6,1	1,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Etniczność i religia w Europie Środkowo-Wschodniej. Ujęcie statystyczne 1989–2019*, Warszawa 2020, s. 77–78.

Na pytanie „Czy religia jest ważna w Twoim życiu?” (2009, 2012) lub „Czy jesteś osobą religijną?” (2014) zadawane w ramach projektu badawczego *Global Religiosity Index*, realizowanego przez Gallup International w poszczególnych państwach świata (2009 – 143, 2012 – 57, 2014 – 65 państw) w 2009 roku odpowiedzieli respondenci ze wszystkich państw EŚW, zaś w dalszych edycjach tylko z niektórych z racji zawężenia kręgu państw objętych badaniem. We wszystkich przypadkach odsetek osób odpowiadających pozytywnie na postawione wyżej pytania jest niższy od deklaracji dot. religijnej afiliacji (zob. tabela 6).

Tabela 6

Znaczenie religii w życiu codziennym w Europie Środkowo-Wschodniej
 (% odpowiedzi pozytywnych na pytanie: „Czy religia jest ważna w Twoim życiu?”
 – 2009, 2012 lub „Czy jesteś osobą religijną?” – 2014)

Państwo / Rok	2009	2012	2014
1	2	3	4
Republika Czeska	20,5	20,0	23
Polska	74,5	81,0	86
Słowacja	46,5	•	•
Węgry	39,0	•	•
Albania	32,5	•	•
Białoruś	33,0	•	•
Bośnia i Hercegowina	66,0	67,0	65
Bułgaria	33,5	59,0	52
Chorwacja	66,5	•	•
Czarnogóra	45,5	•	•
Estonia	16,0	•	•
Kosowo	63,5	•	83
Litwa	41,5	69,0	•
Łotwa	39,0	•	40
Macedonia (Północna)	78,5	90,0	88
Mołdawia	71,5	83,0	•
Rumunia	84,0	89,0	77
Serbia (bez Kosowa)	50,5	77,0	72

	1	2	3	4
Słowenia		47,0	•	•
Ukraina		45,5	71,0	73

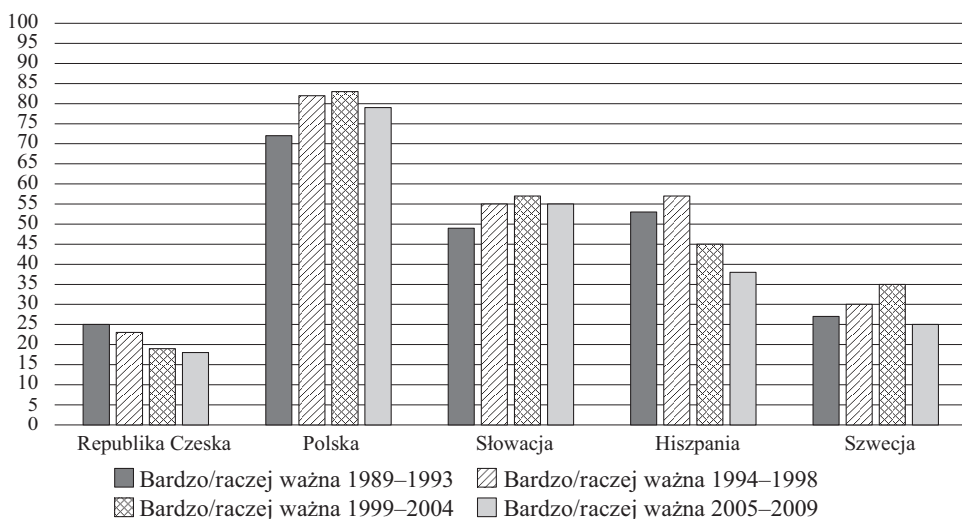
W badaniu z 2009 i 2012 roku zadano pytanie: „Czy religia jest ważna w Twoim życiu?”, w 2014: „Czy jesteś osobą religijną?”.

W 2009 roku badania prowadzono w 143 krajach, w 2012 – 57, w 2014 r. – w 65 krajach.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Etniczność i religia w Europie Środkowo-Wschodniej. Ujęcie statystyczne 1989–2019*, Warszawa 2020, s. 82; Global Religiosity Index, Gallup International – 2009, 2012 www.gallup.com; <http://www.wingia.com/web/files/news/14/file/14.pdf>; WIN; Gallup International Survey, VOP(EOY) 2014, <http://www.opinion.co.uk/article.php?s=are-you-a-religious-person-poll-results-from-65-countries>.

Na pytanie o to, **jak ważna jest religia w twoim życiu osobistym** zadawane w ramach badań World Values Survey, Polacy, Czesi i Słowacy odpowiadają w zasadniczo różny sposób. Religia odgrywa bowiem istotną rolę w przypadku zdecydowanej większości Polaków (ok. 80%), podczas gdy już tylko dla 15–20% Czechów i ok. 50% Słowaków. Republika Czeska pod tym względem jest bliższa Szwecji (choć trzeba pamiętać, że w tym przypadku nie mały odsetek pozytywnych odpowiedzi pochodzi zapewne na ogół od islamskich imigrantów), Słowacja zaś Hiszpanii, Polska natomiast należy do tej grupy państw europejskich, które charakteryzują się najwyższym poziomem przywiązania do religii (zob. poprzednie statystyki – w tabelach).

Wykres 12. Odsetek populacji w wybranych państwach deklarujący, że religia jest bardzo ważna lub raczej ważna w życiu osobistym

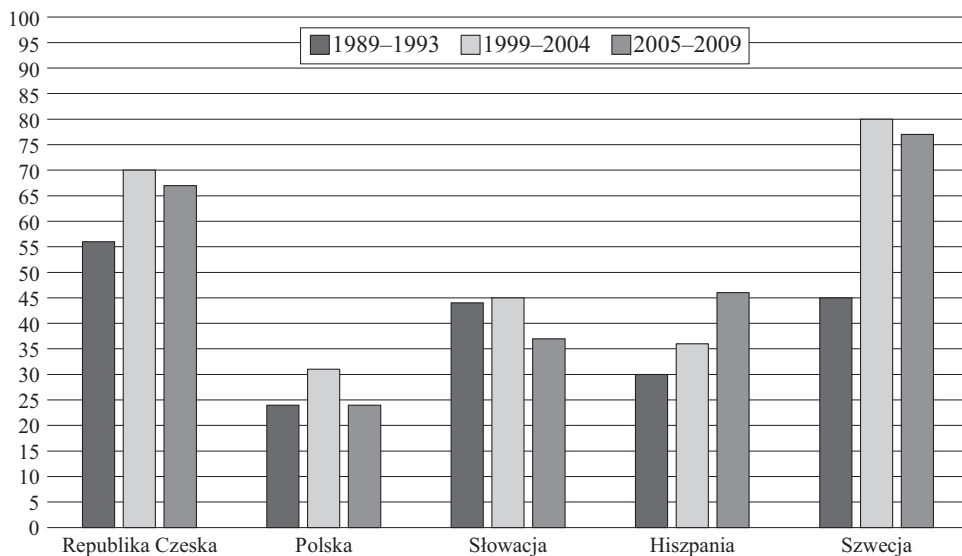


Źródło: Opracowanie własne na podstawie: World Values Survey.

(c) Dość istotne różnice między społeczeństwami Polski, Rep. Czeskiej i Słowacji (Węgry nie były objęte badaniem w odniesieniu do omawianych kwestii) ujawniają się w odniesieniu do zagadnień etyczno-obyczajowych takich jak: **przyzwolenie na aborcję, rozwody i eutanazję**. Z przedstawionych poniżej statystyk wyczytać można

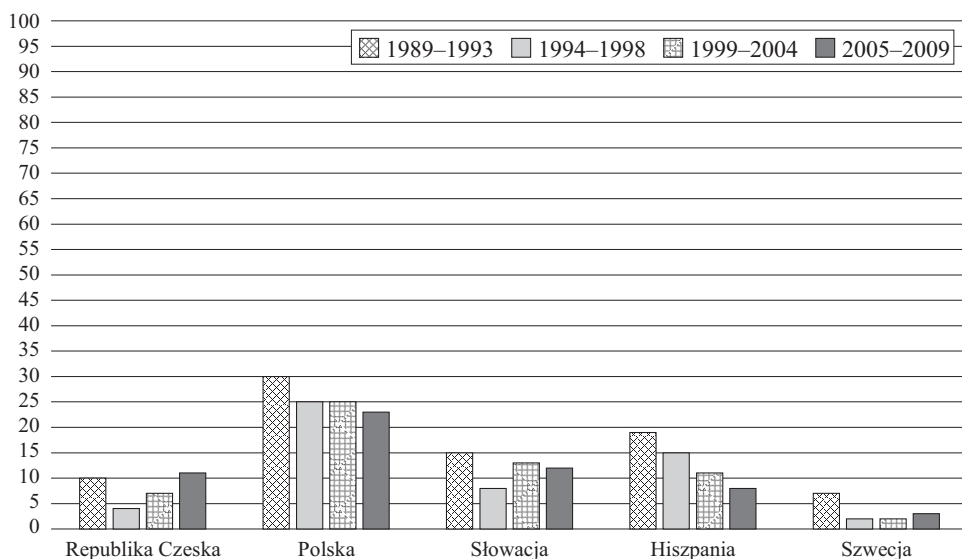
konserwatywne oblicze Polski i liberalno-permisywistyczne oblicze Republiki Czeskiej, Słowacja zaś sytuuje się w „połowie drogi” między Polską a Republiką Czeską.

Wykres 13. Odsetek respondentów w wybranych państwach UE, którzy zgadzają się ze stwierdzeniem, że aborcja powinna być dozwolona w przypadku, gdy nie zamierza się mieć więcej dzieci



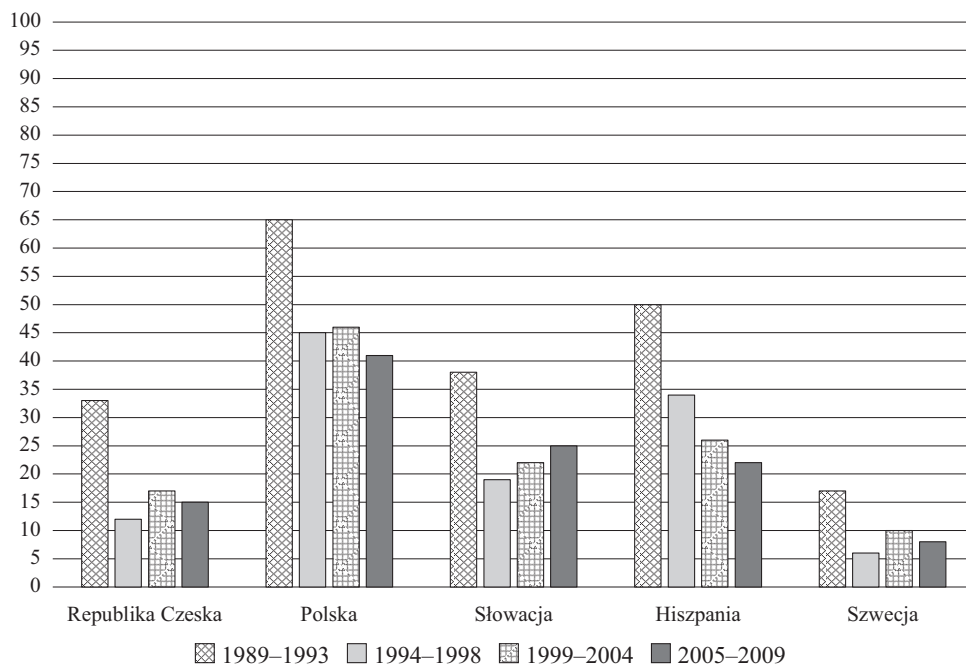
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: World Values Survey.

Wykres 14. Odsetek respondentów w wybranych państwach UE, którzy zgadzają się ze stwierdzeniem, że rozwód nigdy nie znajduje usprawiedliwienia



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: World Values Survey.

Wykres 15. Odsetek respondentów w wybranych państwach UE, którzy zgadzają się ze stwierdzeniem, że eutanazja nigdy nie znajduje usprawiedliwienia



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: World Values Survey.

Konkluzje

Powyżej zaprezentowano dość szeroką paletę różnego rodzaju postaw, preferowanych wartości i identyfikacji odnoszących się do narodów Europy Środkowej, występujących zarówno na tle wybranych państw Europy Zachodniej, jak i na tle Europy Środkowo-Wschodniej. Przez wielu komentatorów państwa należące do Grupy Wyszehradzkiej postrzegane są w kategoriach pewnej wspólnoty kulturowo-cywilizacyjnej przy założeniu, że narody te cechują istotne i głębokie podobieństwa w sferze wartości, postaw i identyfikacji zbiorowych. Pojawiające się między nimi niezgodności zazwyczaj interpretowane są niemal wyłącznie w kategoriach konsekwencji istnienia różnic interesów politycznych i gospodarczych. Tymczasem niniejsza analiza pozwala uświadomić sobie, że obok kilku dość istotnych podobieństw cywilizacyjnych (np. stosunek do historii i doświadczeń dziejowych, pojmowania Europy w kategoriach kulturowo-cywilizacyjnych, obawy przed negatywnymi skutkami masowej imigracji), które ujawniają się choćby w zaprezentowanych powyżej wynikach badań społecznych, istnieje szereg głębokich różnic odnoszących się zwłaszcza do obecności religii w życiu publicznym, religijności, poglądów na kluczowe kwestie moralne (aborcja, eutanazja, rozwody, instytucja małżeństwa). Tworzy to dość dynamiczny obraz Europy Środkowej w aspekcie dokonujących się wciąż przemian cywilizacyjnych.

Bibliografia

- Boguszewski R. (opr.) (2011), *Polacy, Czesi, Słowacy i Węgrzy o beatyfikacji Jana Pawła II*, Raport z badań CBOS, BS/50/2011.
- Chelini-Pont B. (1995), *Europa według Jana Pawła II*, „Znak”, nr 3.
- Górka L. (1995), *Dziedzictwo Ojców. Ekumeniczny charakter tradycji welehradzkiej*, Wydawnictwo Księży Werbistów „Verbinum”, Warszawa.
- <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp>.
- <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm>.
- Jan Paweł II (1991), *Jedność duchowa chrześcijańskiej Europy*, Gniezno, 3 czerwca.
- Jan Paweł II (1998a), *Przemówienie w siedzibie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej*, Bruksela, 20. maja 1985, w: J. Życiński, *Europejska Wspólnota Ducha. Zjednoczona Europa w nauczaniu Jana Pawła II*, Wydawnictwo Fundacji ATK, Warszawa.
- Jan Paweł II (1998b), *Homilia z okazji 1000. rocznicy śmierci św. Wojciecha*, Gniezno, 3. czerwca 1997, w: J. Życiński, *Europejska Wspólnota Ducha. Zjednoczona Europa w nauczaniu Jana Pawła II*, Wydawnictwo Fundacji ATK, Warszawa 1998.
- Jan Paweł II (2000), *Przemówienie do uczestników zebrania konsultacyjnego przed Specjalnym Zgromadzeniem Synodu Biskupów poświęconym Europie*, w: *Europa jutra. Jana Pawła II wizja Europy*, red. A. Sujka, Wydawnictwo „M”, Kraków.
- Kundera M. (1984), *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*, „Zeszyty Literackie”, nr 5.
- Przebinda G. (2001), *Większa Europa. Papież wobec Rosji i Ukrainy*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Przebinda G. (2002), *Wojtyła czyta Dostojewskiego i Solżenicyna*, „Plus-Minus” (dodatek do „Rzeczpospolitej”), nr 132.
- Roguska B. (opr.) (2004), *Co Polska, Czechy, Słowacja i Węgry mają do zaoferowania Unii Europejskiej*, Komunikat z badań CBOS BS/99/2004.
- Wojtyła K. (1978), *La frontiera per l'Europa: dove?*, „Vita e pensiero”, nr 4–6.
- Wojtyła K. (1994), *Gdzie znajduje się granica Europy*, „Ethos”, nr 28.
- Zenderowski R. (2002), *Czym jest Europa? Kim są Europejczycy?*, w: S. Sowiński, R. Zenderowski, *Europa drogą Kościoła. Jan Paweł II o Europie i europejskości*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002/03.

Streszczenie

W artykule przeprowadzono analizę specyfiki kulturowo-cywilizacyjnej państw tworzących Grupę Wyszehradzką w perspektywie 15 lat członkostwa w Unii Europejskiej i dokonujących się w tym czasie przemian. Składa się on z dwóch zasadniczych części. W części pierwszej ukazano znaczenie Europy Środkowej dla projektu i procesu reintegracji Europy po doświadczeniach podziału wynikającego z funkcjonowania przez kilka dekad „żelaznej kurtyny”. Odwołano się przy tym do nauczania Jana Pawła II na temat Europy i europejskości, postaci, którą uznano za wybitnego orędownika jedności europejskiej pochodzącego z Europy Środkowej. W części drugiej – odwołując się do wyników badań empirycznych prowadzonych w Europie Środkowej przez ostatnie trzy dekady – wskazano zarówno na kulturowe i cywilizacyjne podobieństwa występujące między narodami Europy Środkowej (Grupy Wyszehradzkiej), jak i na głębokie różnice w odniesieniu do poszczególnych wartości, postaw czy identyfikacji. W efekcie uzyskano złożony obraz kulturowo-cywilizacyjnej tożsamości Europy Środkowej, której

narody znajdują się od przeszło dwóch dekad w dynamicznym procesie integracji z narodami tzw. starej Unii.

Słowa kluczowe: Europa Środkowa, Grupa Wyszehradzka, integracja europejska, cywilizacja, kultura, europejskie wartości, opinia publiczna

The West Recovered or the Tragedy of Central Europe? Countries of the Visegrad Group in the European Union – Cultural and Civilization Perspective

The article analyzes the cultural and civilization specificity of the countries belonging to the Visegrad Group from the perspective of 15 years of membership in the European Union and the changes taking place at that time. It consists of two main parts. The first part shows the importance of Central Europe for the project and process of reintegration of Europe after the experience of division resulting from the operation of the „Iron Curtain” for several decades. The teachings of John Paul II about Europe and Europeanism, a figure recognized as an outstanding advocate of European unity from Central Europe, were mentioned. In the second part - referring to the results of empirical research conducted in Central Europe over the last three decades - the cultural and civilizational similarities between the nations of Central Europe (the Visegrad Group) and deep differences in relation to individual values, attitudes and identification were emphasized. Therefore we obtained a comprehensive image of the cultural and civilization identity of Central Europe, whose nations are in a dynamic process of integration with the nations of so-called „old Union”.

Key words: Central Europe, The Visegrad Group, European integration, civilization, culture, European values, public opinion

